

ИЗ ИСТОРИЯТА НА АЛБАНСКАТА ЛИТЕРАТУРА

К. Бихику (Албания)

Появата, развитието и наследството на идейните и художествени течения, на литературните родове през различните етапи на литературното развитие, тъй както и редица други явления от историята на албанската литература съдържат цяла поредица от отлики, които могат да бъдат осветлени, като се имат предвид специфичните условия на националното и историческото развитие на Албания.

Албанската литература се е развивала в условия на национален гнет и на твърде дълго господство на феодални отношения. Управляващата феодална класа, интимно свързана с отоманската империя не само политически, но също така културно и идеологически, липсата на национална църква и на езикова традиция, съществуването на три различни религии и следователно принадлежността към противоречиви идеологически течения (християнство, европейска буржоазна култура и ислямизъм), липсата на един икономически, политически и културен център — това са в едри линии историческите фактори, които са направили по-трудно, отколкото в другите страни, осъществяването на една синтеза на модерната национална култура.

През XVIII век в Албания продължава да съществува старата литература с конфесионален характер, чийто главен представител е албанското католическо духовенство. Своето право на съществуване и опора тази литература намираше в съпротивата на планинското население срещу отоманското владичество. Нейната традиция от онова време продължава Гж.Казази, който в 1743 г. публикува един катехизис, в който изразява своята загриженост и любовта си към матерния език, особеност, свойствена на всички стари албански автори. Обаче отливът на вълната от въстания против Турция заличи нейното значение също и в тази литературна продукция. Със своя тесен, конфесионален и регионален характер старата албанска литература не можеше вече да задоволява изискванията на новото време, което възвестяваше възхода на буржоазията. Ала този дух на съпротива срещу Турция, който ѝ беше свойствен, продължаваше да се съхранява: той ще се развие като елемент, внедрен в по-късната албанска литература.

Осемнадесетият век бележи изестен завой за Албания. Това е епохата, когато възникват важни процеси в икономическия и социален живот. Феодалните отношения почват да се разлагат при относителната поява на първите елементи в новите отношения на производство: отношения капиталистически. Редица албански градове като Воскопожа, Елбасан, Берат и пр. отбелязват забележителен икономически и културен разцвет. Ражда се по този начин една нова литература. Тя е израз на затвърдяването на тър-

говските и занаятчийски слоеве, на възникването у последните на национално съзнание. Тази литература има не само религиозен, но също така поучителен и светски (лаически) характер, представлявана от изработването на азбуки, на евангелски преводи на албански, от съставянето на песни и религиозни химни, на учебни ръководства, макар не на албански и пр.

Най-положителният аспект на тази литературна продукция е изразен от елементи на Просветителния век и на рационализма, на които тя е изява. Една от най-видните фигури на православната буржоазия през XVIII в., Т. Кавалиоти (? — 1789) възхвалява разума и набляга върху възхода на откривателската мисъл, в съгласие с века на Просвещението. Враг на схоластиката и на обскурантизма, Кавалиоти вижда във философията ръководство за живот и действие и съвсем не обикновена спекуляция. Като се има предвид, че повечето от авторите на това течение принадлежат към духовенството, тяхната просветителска дейност също имаше ограничен характер. Трябва също да подчертаем в случая, че този вид просветителство в Албания и в другите граничещи с нея страни не изпита това революционно развитие и характер, каквото има във Франция и другаде. Неговите представители в Албания не са чужди на известен еkleктизъм, който има своето право на съществуване поради факта, че в тази епоха албанската буржоазия беше икономически слаба и не формирана още идеологически. Признаване значението на науката, тласъка, даван на творческата мисъл, почибах на признаване господството на религията в откриването на истината. Тази литература, макар ограничена и държаща за един дълбоко религиозен дух, донесе не по-малко нещо ново: рационализъм, ориентация към науката, тенденции, които ще бъдат подхванати през следващия етап от албанската литература на национално Възраждане и изнесени на преден план в съгласие с новите исторически изисквания на развитието на Албания.

Краят на XVIII в. съвпада с последния етап от съществуването на едно литературно течение, чиято поява и развитие възникват още през предидущия век. През тази именно епоха, която е преход към ислямизма на значителна част от албанското население, разцъфтява една нова литература, която заема своите образци от персийската и турската литература. Тя е известна в историята на албанската литература под името **литература на певците** (Н. Фракула, Х. З. Камбери, М. Чами, С. Наби и др.).

Представителите на това течение продължиха да третират традиционните проблеми на персийската и турската литература: възхвала на женските чарове и на наслажденията от живота, възпявани в анакреонтичен стил. Като мохамедани по религия, повечето от тези певци обръщаха внимание също на конфесионалния и поучителен сюжет, вдъхновявайки се в произведения от този род от предписанията на мохамеданската религия, от епизоди из историята на исляма или от други почерпени от живота. Но най-важният резултат от това литературно течение, присадено от държавата на албанска почва, е реализмът. В редица пиеси със социален сюжет той е близък до албанската реалност, отразявайки недоволството на долните слоеве от населението, тънещи в нищета и експлоатирани, рисувайки образа на моралното разложение на феодалното общество.

Литературата на певците си служи с няколко литературни жанрове на Ориента. Епическият жанр познава поетическия разказ, където повествователният елемент се свързва с религиозните поучителни мотиви. Певците са си служили с епопеята като жанр, за да илюстрират историята на исляма. Въпреки тези навлизания в областта на реализма, навлизания, които ще

бъдат съхранени и развити по-късно в албанската литература през XIX в., литературата на певците ще остане ограничена. Тя не ще получи никога всеобщ национален характер, нито ще изрази нуждите и изискванията на живота на цялата страна. Тази литература ще пресекне напълно в XIX в.

В такова именно състояние на нещата ще се озове албанската литература през XIX в. Деветнадесетият век със своите социални, икономически и политически изменения, и особено втората му половина, съставя една от най-важните страници от историята на албанския народ в борбата му против отоманското владичество. Движението за национално освобождение, което намираще свой зародиш в общото недоволство от чуждото иго и силата си в притока на нови социални сили и появата на буржоазната интелигенция, достига през тази епоха връхната си точка. Борбата против чуждото робство през тази нова фаза в сравнение с предшестващия период придобива по-големи размери и става по-съзнателна.

Този период, богат откъм решителни събития в политическия и социалния живот на албанския народ, е в същото време период на формиране и на разцвет на нейната национална литература. Отговаряйки на изискванията на епохата, тя се свързва интимно с патриотичното движение и повдига главните проблеми на борбата за извоюване на свободата и националната независимост.

Формирането на националната литература следва два пътя, които съпадат с най-бързите потребности на епохата. Патриотите трябваше да преодолее едно голямо препятствие, за да повдигнат и поведат албанците на война за освобождение: да изтръгнат народа от обскурантизма, в който го държаха чуждите нашественици, да превъзмогнат конфесионалните и регионални раздори. Тези тъкмо нужди на албанската реалност тласнаха по-далеч просветителските и рационалистични тенденции в албанската култура и литература. Възхвалята на науката, на човешката мисъл стана съдържание на усилията на Н. Векилхаркши, З. Жубани, Н. Фрашери, С. Фрашери, П. Васа, П. Н. Луараси, П. К. Неговани и други, които говорят с етусаизъм в своите произведения за придобивките на човечеството в опознаването на реалността, за възхитителните открития в света. Ролята на науката бе включена от тях в непосредните стремежи на националното движение.

Борбата за национално освобождение роди в албанската литература романтизма. Социалната и психологическата основа на албанския романтизъм бе недоволството от робското състояние, в което тънеше страната от четири века. В сравнение с другите национални литератури на Балканите романтизмът в албанската литература пусна своите корени сравнително рано (първото негово произведение „Милосао“ на де Рада датира от 1836 г.). Това, което трябва особено да се забележи, е, че равнището, което той достигна, бе достойно за своето реме. В историята на албанския романтизъм блестят имената на Ж. де Рада, Н. Фрашери, Г. Дара младши, З. Серембе, А. Зако Чайупи, Н. Мйеда, Асдрени, бележити фигури на албанската литература.

Народният характер на движението за национално освобождение беше толкова здрав, че нямаше възможност да се появят и развият тенденции на реакционен романтизъм. Това обстоятелство е причина задето в албанския романтизъм господствуват напълно прогресивни, революционни течения. Тясната връзка с общото движение за национално освобождение от отоманското иго, винаги живия интерес към историческите национални традиции,

целта да се възроди и формира национално съзнание — това бе физиономията на албанския романтизъм.

Близко четирите века тежко робство, суровият национален и социален гнет пълното безправие, несигурността на хората във всяка област на живота, потъпкването на националното достойнство — всичко това тласкаше поетите да обърнат поглед към миналото, към времето, когато Албания е живяла свободно и достойно между другите страни. Третирването на националния исторически сюжет не представляваше откъсване, бягство от съвременния живот, от актуалните задачи на борбата за национално освобождение. В миналото писателите романтици намираха въплътен своя идеал за свободно отечество в „протагониста“ (главния герой) на своите сюжети — храбрият борец против чуждото иго. Това обяснява относително широкото третирание на сюжета на епохата и на фигурата на националния герой Георги Кастриот — Скандербег. Интересът към славните страници на националната история е определила героично-патетичния характер на албанския романтизъм. Романтизмът ражда в Албания, както и в други страни, интерес към народа, към националните и исторически особености на неговия живот, изразен още в нова оценка на фолклора, в който романтичните поети виждаха въплътени националните черти на народа. Периодът на романтизма в историята на албанската литература съвпада с подхващането отново на процеса на формиране и на нормализиране на националния литературен език, който започва да бъде смятан като неодолимо богатство на нацията. Направи се усилие да се изчисти езикът от чуждите елементи, които бяха започнали да отнемат от неговата оригиналност и от националния му характер.

Към края на XIX в. албанският романтизъм се преплита с елементи на сантиментализъм. Това явление намира най-пълната си форма в прозата, където характеристикният елемент на сантиментализма — мотивът на неосъществена любов поради това, че в основата ѝ се среща някакъв непреодолима пречка — социалното неравенство — се преплита с патриотичния сюжет. Активизирането на демократичните среди в борбата за национално освобождение, все по-подчертаната диференциация на целите и позициите на нейните участници приближава албанската литература — в началото на XX век — към живота. В нейните творби, проникващи занаят в действително албански среди и характери, създадени в реалистичен дух, критиката на западните нрави и интереса към народния живот си пробива път („Съпруг на четиринадесет години“ от А. З. Чайули, „Мечтата на живота“ от Н. Мйеда).

Новите идеи намират израз чрез новите жанрове, заети от европейските романтични и сантиментални литератури. Романтичната поема се свързва с историко-националния сюжет. У де Рада („Серафин Топи“, „Образ на един човешки живот“ и „Скандербег несретникът“), Широ („Мили и Хаждиа“ и „В чужда земя“) намираме богатство от фигури, одухотворена фантазия и драматични характери; но „Последнат песен на Бале“ от Дара младши е създадена по примера на историческите народни песни с прибавяне също на някой рицарски мотив. Поемите на Н. Фрашери имат съвсем друг печат. Неговата „История на Скандербег“ е по-скоро широка епическа картина, написана с дидактична цел; поемата му „Овчарски приказки“ е, напротив, горещ химн към страната, към природата и към хората, където не липсва също буколически елемент. Елегичният елемент и алегоричният характер са господстващи в малките поеми на Мйеда („Жалбата на славея“ и „Зачоченикът“), но поема му „Свобода“ е патетично-романтична творба.

В тази романтична литература бележи свой възход и лириката, която, чрез перото на Н. Фрашери, З. Серембе, Л. де Мартино, Н. Мйеда, А. З. Чайупи, Асдрени и други, е развита в няколко аспекта, било елегия, оплакваща печалното положение на Албания, било сонет с патриотичен или нитимен мотив, било поезия с агитационен и политически характер, политическа сатира, марш или химн, тържествена лирическа песен или най-сетне моралнопоучителна пиеса.

В областта на прозата трябва да отбележим романтични скици и новели. Новелата има понякога увлекателен приказен характер, където не липсват също мелодраматични мотиви, понякога спомени и романтични размишления. Политическата борба е спомогнала за развитието на жанровете на публицистичната проза като фейлетона, памфлета и др., както и историко-политическия трактат (С. Фрашери).

За разлика от другите драмата познава малко жанрове. Освен битовата драма със селски фон и някакъв социален мотив (А. Сантори), битовата комедия и политическата комедия (А. З. Чайупи), историко-патриотичната драма, в която не липсват също сантиментални елементи (М. Грамено), трагедията с исторически сюжет (Чайупи, М. Дуси), романтизмът не е породил други драматически жанрове, и то в твърде ограничен брой.

След албанската независимост (28 ноември 1912) романтизмът продължава да има значителен дял в албанската литература, едно явление, констатирано до края на 30-те години от ХХ век. Упорството на романтичното течение се дължеше, от една страна, на съществуването на остатъци от феодалните и пагриархални отношения в живота на страната, от друга страна, на нуждата, съвсем понятна впрочем, да се опознае историческото минало, традициите и характерните обичаи на населението. През този период албанският романтизъм, освен премите, новелите, стиховете, които призовават фигурата на Скандербег и подхващат важни събития от националната история, създава също лобъзната лирика, в чиято област известен брой поети, повлияни от жировете и фолклорните мотиви, са възвели любовта в народен дух или са възпроизвели нежни картини из селския живот. Вън от тенденцията — естествена и понятна — да се възвеличи героичното минало и духа на свобода на албанския народ, има автори също, които са идеализирали племнените и пагриархални консервативни обичаи и традиции.

През периода между 1920 и 1930 г.: възниква неокласицизмът и символизъмът, чието развитие е ефемерно. Класическата трагедия с нейната студенина, нейния рационалистичен дух и символистичните стихове върху метафизични абстракции за материята, душата, вселената и любовта, представени под призмата на философския мистицизъм нямаха успех, тъй като тяхното съдържание не съответствуваше на грижите на албанското общество в ХХ в.

Животът показва, че нито романтизмът, нито другите течения задоволяваха вече новите нужди и новите искания на албанския народ, който начинаещ от 20-те години на ХХ век, се бореше вече против анахроничните феодални отношения, за своето демократично развитие и своя социален прогрес. На движението на албанското общество по посока на неговата обнова върху основата на дълбокото демократично преобразование на социалната структура съответствуваше тенденцията албанският живот да бъде представен в истинската си светлина, тенденция, която непрекъснато се утвърждаваше. Така реализмът като негово естествено явление направи скок напред. Неговите привърженици бяха литератори, свързани с демократичното дви-

жение против феодално-буржоазния режим (Ф. С. Ноли), и именно младите леви писатели (Мигени и други). Те целяха да очертаят човека в тясна връзка със социалните обстоятелства и условия, в които той се бе формирал. Друга характеристична черта на тази литература беше тенденцията към социални проблеми, към центъра на които клонеше все по-будният интерес спрямо живота и обичаите на долните слоеве на населението. В своите произведения младите писатели изтъкваха трудния живот на дребните хора и излявата от тяхна страна на протест срещу социалната несправедливост. Представяйки именно угнетените и експлоатираните, те слагаха акцента върху социалните и икономически обстоятелства, смятани за сурови и нечовешки.

Съхраняването на романтичните и сантиментални тенденции през периода на 1920—1930 определи също факта, дето на първо място в системата на жанровете идваше поезията. Освен патриотичната лирика, издигната като новост, съществуваше любовна лирика, пронизана от свежестта на народните извори (Л. Порадеси и други). Историко-националният сюжет е третиран в романтичната поема (Гж. Фишта). Утвърждаването на реалистичните тенденции и въвеждането все повече в литературата на социалните проблеми спомогнаха за развитието на политическата лирика (Ноли, Асдрени) и на поезията със социален сюжет (Мигени). Драмите на всекидневния живот на народа стават сюжет на поемата и реалистичния разказ, които намират в лицето на Мигени един от своите представители. Обаче не липсва и романтико-народната новела. Романът, изявен като жанр през първото десетилетие на XX век, не влезе в руслото на реализма. До края на третото десетилетие срещаме го с черти на романтично-сантиментално произведение (Н. Никаи, Ф. Постоли, Х. Стермили). В драматичния жанр прогрес бележи битовата комедия, макар да продължават да се създават драми и трагедии върху национални и патриотични сюжети.

След освобождението на Албания от фашистко иго (29 ноември 1944 г.) и установяването на демократична власт, литературата навлиза в нов етап от своето историческо развитие. Сегашната албанска литература започва при нужда да разрешава социални и исторически проблеми, възникнали в албанския живот, в условията, създадени от народната революция. Утвърждаването на народа като сила, способна да гарантира развитието на страната във всяко отношение, свободното развитие на индивида при социализма, излявата на човека с ново съзнание, проявил се в процеса на радикалното преобразование на албанския живот, поддръжката на позитивните качества, които социализмът поражда у хората като чувството на колективитет, на активен революционен хуманизъм, на дух на солидарност, на високо чувство за отговорност по отношение съдбата на обществото — ето това съставлява главните теми на новата албанска литература.

Пътят, който отговаряше на тези аспирации и цели, беше социалистическият реализъм, който се разви вследствие на задълбочаванто на реалистичната традиция на страната, която през първата фаза използва най-добрите традиции на световното изкуство на социалистическия реализъм, а именно художествените успехи на Горки, Маяковски, А. Фадеев и други.

Продължавайки да утвърждава патриотичния дух, който е бил винаги нейна отлика, албанската литература придоби нови черти като яснота в своите отношения спрямо живота, солиден характер на съдържанието, нов естетически идеал, социалистическият идеал и народен дух. Те са именно,

които определиха физиономията, изцяло нова откъм идеи и изкуство, на съвременната литература в Албания.

Днешната литература се отличава с разнообразие на художествени стилове и форми; социалистическият реализъм даде възможност на писателите да изградят в съгласие със своето формиране, опит и вкус, своята литературна индивидуалност, да изберат сюжети и да си послужат с такива художествени жанрове и средства, които се гоят най-вече към природата и таланта на всеки един от тях. Но във от индивидуалните стилове и маниери на писане, в широкия поток на днешната албанска литература се забелязват също стилове в пълния смисъл на думата, сир. писатели с особености на стила и на формата, отличаващи ги ярко от другите. Така, освен тези, които употребяват художествени средства и форми, утвърдени отдавна в световното реалистично изкуство, има литератори, които са издигнали своето изкуство върху използването не само на езика и на народния повествователен маниер, но също на фигуративната система, дори понякога също на сюжети и на герои от народното творчество. Не може да не се види в това явление една от специфичните особености на развитието на съвременната албанска литература.

Социалистическият реализъм даде нов тласък на развитието на литературните жанрове в съвременната албанска литература. На първо място трябва да се отбележи романът, който придоби заслужена художествена зрялост. Огличителната черта на съвременния албански роман е тенденцията да рисува широки епически картини и да разкрива социалните процеси и тенденции на живота. И тази характеристика намира своето особено, оригинално въплъщение у автори и особени произведения. У Д. С. Шутерики тя се изявява чрез един уравновесен и грижлив творчески почерк; Ф. Гята скланя по-скоро към един лирико-романтичен стил; П. Марко се отличава с привлекателната и гъвкава канава на сюжета. Романите на Стерио Спасе и на Ж. Ксокс ни пренасят в албанското село, но докато у първия обичайните сцени и картини са процизирани от повишен лирически дух, у Ксокс срещаме народни типове и среди, описани с напълно реалистично перо. Приказката, въпреки отличните традиции, които е имала, е изпитала през тези години разнообразно развитие. Съвременните автори творят героично-романтичната новела в народен дух, социалната психологическа новела, реалистичната приказка из живота на народа, която почива върху традициите на устното разказване, лирическата новела и пр.

От поетическите жанрове политико-социалната лирика се радва на широко разпространение като най-подходяща форма за предаване на чувствата и мислите на народа в периода на важни социални и политически трансформации. Тя звучи в патетико-тържествените ноти у Л. Силики, В. Скандери, А. Чачи и други. Героичните мотиви са имали винаги своето място в баладата и героично-патетичната поезия (З. Сако, Ф. Гята). В лирическите жанрове влиза също философската поезия и пейзажната поезия. Напоследък намира изява късата лирическа поезия, имаща в центъра си една обща сцена от живота, третирана с реалистични особености.

Съвременната албанска поема следва различни пътища. Използването на фолклора поражда героично-народната поема (К. Якова), развива съместно поемата със сюжет и с драматични лица, но най-голямо разпространение получава лирическата поема, построена понякога върху красноречиви и тържествени ноти (Л. Силики), други път във формата на монолог или на лирическо повествование, където епическото се свързва с лирическото

(И. Кадаре, Д. Аголи). Промяната на литературните жанрове намира отражение също в сатирата, където виждаме разнообразие на форми.

Историята на следосвобождението на страната, изпълнена с усилия да се брани победата на народната революция и националния суверенитет срещу враговете, роди героично-патриотичната драма, която черпи материала си в миналото. Социалната и политическа драма отбеляза отличен възход („Земята е наша“ от К. Якова). Между другите драматически жанрове трябва да отбележим връщането към социалната комедия със силен сатирико-социален акцент („Карнавалът на Корча“ от С. Чомора). Едно ново явление в областта на драмата е появата на сценарно и либрето, които послужиха като основа за възникването на операта и националната албанска кинематография.

Целта да се отразява съвременния живот в цялата сложност на най-характерните процеси и конфликти съставлява зародиша, подпомагащ създаването на нови литературни жанрове.

Историческият път, който албанската литература е извървяла, представлява постоянно вземане към нови върхове в нейното развитие. Тръгвайки от една религиозна или твърде поучителна литература, албанската литература прогресираше и, обогатявайки се откъм съдържание и форми, се превръщаше постепенно в една художествено зряла литература, развивайки се на основата на социалистическия реализъм, служейки си с художествения метод, чрез който възниква широка художествена продукция, вдъхновена от идеите на социализма и който съставлява забележително явление в съвременното литературно движение, днес албанската литература продължава своята традиция, като следва отлбизо завоеванията на прогресивната художествена мисъл. Албанските учени, като откриват и осветляват специфичните особености на историческото развитие на албанската литература, и заедно с това също общите черти с другите балкански литератури, допринасят за развитието на приятелските отношения и на сътрудничеството между балканските народи.